

FORRÁS

SZÉKELY MELINDA

LATINUS PACATUS DREPANIUS: PANEGRICUS THEODOSIUS CSÁSZÁRHOZ (részlet) (Bevezetés és fordítás)

Latinus (vagy Latinus) Pacatus Drepanius, a gall származású római szónok és költő 389-ben Rómában Theodosius¹ előtt dicsőítő beszédet tartott:² a *panegyricus*t a gall provinciák küldötteként a császár Magnus Maximus felett aratott győzelme alkalmából mondta el.³

Pacatus életéről keveset tudunk, művében csak néhány utalást találunk szülőföldjére, Galliára:⁴ valószínűleg Burdigalában (ma Bordeaux) vagy annak környékén született a IV. században,⁵ ugyanitt végezte retorikai tanulmányait, később tanára lett az iskolának. Kortársa és közeli barátja volt az ugyancsak burdigalai származású, keresztény Decimus Magnus Ausonius, aki több művét neki ajánlotta,⁶ valamint barátság fűzte a pogány hagyományokat követő L. Aurelius Avianus Symmachus, római szónok és államférfihoz is.⁷ Pacatus képzettségét és költői tehetségét széles körben elismerték, így őt kérték fel, hogy járuljon a császár elé győzelme után, és fejezze ki elismerését a gallok nevében. Ausonius Vergilius után a legnagyobb költőnek tartotta.⁸ A legutóbbi időkig a kutatók úgy gondolták, hogy Pacatus költeményei közül nem maradt fenn semmi,

¹ Római társcsászár Keleten 379. 01. 19. és 392. 05. 15. között, majd gyakorlatilag egyedüli császár haláláig, 395. 01. 17-ig.

² A szöveg kiadása: E. Galletier: *Panegyriques Latins*. Paris 1955; C. E. V. Nixon – B. S. Rodgers: *In Praise of Later Roman Emperors: The Panegyrici Latini*. Oxford 1994. A *panegyricus* szó görög eredetű, jelentése ünnepi, dicsőítő. Eredetileg ókori ünnepi gyűlekezet előtt elmondott beszéd, amelynek nem volt gyakorlati célja, csak a hallgatóságot kívánta lelkesíteni vagy gyönyörködtetni. Rómában a műfaj eredetét a *laudatio funebris*ben kell keresnünk. Cicero bővítette ki az elhunyt dicséretét az élők magasztalásával. A császárkorban a korábban a *senatus*nak és a népnek kijáró beszéd már az uralkodót illette meg, és minden ünnepi beszéd kötelező témája a császár dicsérete lett.

³ Flavius Magnus Maximus (kb. 335–388. aug. 28.), *usurpator* (383–384), majd a nyugati birodalom-rész uralkodója 384–388 között. Lásd ehhez: H. R. Baldus: *Theodosius der Grosse und die Revolte des Magnus Maximus*. Chiron 14 (1984) 175–192; S. Elbern: *Usurpationen im spätrömischen Reich*. Bonn 1984.

⁴ Pac. 1, 3; 2, 1; 23, 1; 24, 4; 47, 5.

⁵ Sidonius Apollinaris levele alapján a dél-franciaországi Aginiumből (ma Agen) származott (Sid. Ap. *Epist.* 8, 11, 1–2; Galletier: i. m. [2. jegyz.] 48; Nixon: i. m. [2. jegyz.] 437).

⁶ Pacatusnak ajánlotta *Technopaegnion* című ciklusát, *Eclogues* és *Ludus septem sapientum* műveit.

⁷ Symmachus levelei Pacatushoz: Symm. *Epist.* 8, 12; 9, 61; 9, 64.

⁸ *Eclog. praef.* 12.

a Theodosiushoz írt *panegyricust* tartották egyedüli ránk maradt művének. 2003-ban azonban Anne-Marie Turcan-Verkerk (EPHE, Párizs) a Latomus kiadónál megjelentetett egy csaknem kétszáz oldalas monográfiát, amelyben – alapos kutatási munka, a szövegkiadások elemzése és a szöveg belső vizsgálata alapján – arra az újszerű, szenzációsnak mondható következtetésre jut, hogy Pacatus nevéhez köthető a *De cereo paschali* című költemény is.⁹

A *Panegyricus Theodosio dictus* igazi retorikai műalkotás, a *Panegyrici Latini* gyűjtemény legkésőbbi és leghosszabb beszéde, mely fontos történeti forrásként is szolgál.¹⁰ Pacatus a munkájához felhasználta a klasszikus *auctorokat*, így Cicero, Livius, Horatius, Vergilius és Ovidius műveit is. A beszéd után Theodosius – valószínűleg halála jeleként – 390-ben *proconsul Africae*-nek nevezte ki Pacatust, majd 392/393-ban *comes rerum privatarum* címet kapott a császári udvarban.

A mű három egyenlőtlen hosszúságú részre oszlik. Az első rész tartalmazza az előszót (1–2. fejezet), amelyben a szerző szabadkozik hiányosságai miatt – ez kikerülhetetlen toposz egy szónok számára, aki a császár elé járul.¹¹ Ezt követik a *panegyricusok* szokásos elemei: a szülőföld dicsérete, a császár hatalomra kerülése, családja, elődei. De amíg más művekben az utóbbi csak egy rövid részt foglal el, addig Pacatus az uralkodó apjáról szóló részt előtérbe helyezi, mivel tudja, hogy a császárnak mennyire fontos apja tisztelete (5–6. fejezet). Az idősebb Theodosius hadvezér élete, katonai sikerei, majd váratlan perbe fogása és kivégzése valóban kényes téma volt, tekintve, hogy a kivégzést elrendelő Gratianus császár Theodosius *augustus*-társa lett.¹² A mű második részében, a 8. fejezettől kezdődően Pacatus felsorolja Theodosius császársága és felnőttkora előtti cselekedeteit, valamint bemutatja erényeit, egyszerűségét, mértékletességét, barátai iránt tanúsított hűségét, ígéreteinek betartását. Ez az uralkodótükör a *panegyricus* egyik

⁹ A.-M. Turcan-Verkerk: Un poète Latin chrétien redécouvert: Latinius Pacatus Drepanius, panégyriste de Théodose. Bruxelles 2003.

¹⁰ A *Panegyrici Latini* (latin *panegyricusok*, dicsőítő költemények) 12 beszédet tartalmazó gyűjtemény, amely a Kr. u. IV. század végén Galliában nyerte el ma ismert formáját. A XV. században előkerült antik válogatás élén az ifjabb Plinius Traianus római császárhoz írott híres beszéde áll. A többi beszédet gall szónokok írták különböző császárokhöz: Mamertinus Maximianushoz (291), Nazarius Constantinusához (321), Claudius Mamertinus Iulianushoz (362) és Pacatus Theodosiushoz (389). A 289-ben, 297-ben, 298-ban, 307-ben, 310-ben, 311-ben és 313-ban írt beszédek szerzőit nem ismerjük név szerint. A beszédek trónra lépési évfordulókra, uralkodói kegyek megköszönésére és hasonló alkalmakra készültek. Magyarul olvasható: Nazarius beszéde Constantinusához. Fordította Havas László. In: Uralkodó és polgár antik tükörben II. Agatha XXI. Összeállította és a bevezető tanulmányt írta: Havas László. Debrecen 2007. 727–759. Maximianus és Constantius dicsőítése (Késő római szöveggyűjtemény 4.). Fordította Gönczi Gergő és Szabó Ádám Ágoston. In: Documenta Historica 95. Szerk. Székely M. Szeged 2016; Pacatus művéből fordításrészletek megjelentek már: Székely M.: Pacatus Theodosius császár dicsőítése c. mű szemelvényeinek fordítása. In: Késő római szöveggyűjtemény. Szerk. Székely M. – Illés Imre Á. Szeged 2013. 333–336; Székely M.: Szemelvények Pacatus Theodosius császár dicsőítése című művéből. Aetas 30/3 (2015) 121–126.

¹¹ Galletier: i. m. (2. jegyz.) 59.

¹² Lásd bővebben az 5–6. fejezet jegyzeteinél. Lásd még: A. Lippold: Herrscherideal und Traditionsverbundenheit im Panegyricus des Pacatus. Historia 17 (1968) 228–250. 231. Gratianus uralkodási ideje: 367–383, Theodosius társcsászára 379–383 között.

legszebb és legfontosabb részlete (12–14. fejezet). A harmadik rész a legbővebb: a császár közéleti tetteiről beszél, és hangsúlyozza Theodosius birodalomért teljesített katonai szolgálatait (21–46. fejezet).¹³ Az utóbbiak közül kiemelt jelentőséget kap a műben Gallia és a nyugat Magnus Maximus uralma alól való felszabadítása. A mű fő témája a császár dicsérete és a szerző által elképzelt uralkodói ideál felvázolása Theodosius számára. A fordításhoz Galletier szövegkiadását vettem alapul (Párizs 1955), a jegyzetekhez felhasználtam Nixon munkáját is (Oxford 1994).

PANEGYRICUS

(1) Ha volt valaha bárki, Imperator Augustus, aki a jelenlétedben beszédre készülve jogosan reszketett, az bizonyosan én vagyok; magam is érzem, és úgy látom, hogy ez azok számára is feltűnhet, akik a tanácsodban részt vesznek. Hiszen téged – aki ugyan mindig, minden korábbi császárnál jobban megérdemelted a dicséretet – most még a szokottnál is inkább felmagasztaltak. Ráadásul abban a városban kell a beszédemmel ünnepelnem téged, amelynek a szabadságát megvédted háborúban, méltóságát pedig öregbítetted békeidőben. Hogyan is tudnék hát megfelelni kettőtök méltóságának,¹⁴ különösen ebben a korban, amikor mindketten egyaránt akkora tekintélyre tettetek szert, hogy te sem voltál még hatalmasabb, és a város sem boldogabb. Ehhez járul még, hogy a senatus a hallgatóságom, akikhez igen nehéz annak a szeretetnek megfelelően beszélni rólad, amelyet irántad éreznek; de még nehezebb az ékesszólás veleszületett és öröklött tehetsége miatt, hogy ne keltsen bennük visszatetszést az Alpokon túli beszédem nyers és csiszolatlan durvasága. Annál is inkább, mivel fonák és szerencsétlen dicsekvésnek tűnhet azt az ékesszólást fitogtatni előttük, amely az ő forrásukból, kései folyamat által szivárgott át a mi használatunkba. Ezeket átgondolva bizony annyira nyugtalan vagyok, hogy úgy gondolom, nem csak azok vannak most köztünk, akiket látok, hanem úgy képelem, hogy miközben beszélni készülök, itt állnak előttem a Catók, a Cicerók, a Hortensiusok és az összes többi szónok is, akik az utódaik között hallgatnak engem. Így sokféle félelem szorongat: mintha nem lenne elég attól félnem, amit látok, olyat is látok, amitől félnem kell. (2) Hogyan hát tovább? Vajon új félelem és váratlan ijedtség ragad el, épp a beszéd idején? Nekem azonban minden efféle indulat, ami máskülönben felzaklatna, már sokkal hamarabb eszembe jutott, és jó ideje előre láttam őket. De amíg az erényeid csodálatával igyekeztem feléd Gallia legtávolabbi öbléből – ahol az óceán partja fogadja a lenyugvó Napot, és ahol a hitvesi elem összevegyül a fogyatkozó földekkel¹⁵ – azért, hogy láthassalak téged és hódoljak neked, és hogy végre a szememmel is meg-

¹³ Theodosius gót politikájához lásd: *Székely M.*: Theodosius amator pacis generisque Gothorum. *Aetas* 18/3–4 (2003) 24–32.

¹⁴ A császárra és Róma városára egyaránt vonatkozik.

¹⁵ Burdigala és környéke lehetett Pacatus kiindulópontja.

csodálhassam a csodálatos dolgokat, amelyekről már hallottam;¹⁶ tehát mindeközben, bevallom, féltem, hogy kegyes fáradozásom teljesítését meghiúsítja a tiszteletlen hallgatás. Így hát ezt az arcátlanságot engedelmisséggként tüntetem fel, és amíg az örvendezésnek és a hallgatásnak egyszerre nem tudok eleget tenni ugyanazzal az emberrel szemben, addig ezt a két igen különböző dolgot, a félelmet és a vakmerőséget összekapcsolom. Sőt, ami engem a beszédre bírta, az volt, hogy senki nem kényszerített rá. Ugyanis már nem erőltetett dicsőítő beszéd és félelemből kéréselt szavak hárítják el a hallgatás veszélyét. Eljött, majd elmúlt az ékesszólás rabszolgaságának sanyarú szükségessége, amikor még a nyilvános ünneplés minden zaja után mohó népszerűség-hajhászással kapkodó, vérengző úrnak hízelgett a hazug tetszésnyilvánítás, amikor a szenvedőknek még köszönetet is kellett mondaniuk neki, és ha valaki nem éltette a zsarnokot, az a zsarnok elleni támadásnak minősült. Most beszélni és hallgatni egyaránt szabad, és amennyire kézenfekvő dicsérni a *princeps*-et, ugyanúgy biztonságban lehet az is, aki semmit se akar mondani róla. Örömmel próbálom ki tehát beszéddel a helyreállított és visszaadott szabadságot; örömmel, mondom, mert senkihez sem illik jobban a császárnak mondott dicséret, mint ahhoz, aki számára az kevésbé szükséges.¹⁷ (3) Legyen hát ennek a beszédemnek a kezdete az állam boldogságának az a kedvező előjelű napja, amelyiken elsőként beiktattak uralkodásodba.¹⁸ Mert ahogy az isteni rítusok végrehajtása során arcunkat az égnek azon sávja felé fordítjuk, ahol a fény először jelenik meg,¹⁹ úgy én is, szavaim fogadalmát teljesítvén, amit annak idején tettem, beszédemet arra az időre irányítom, amikor Rómára fény borult. Az állam a megszámlálhatatlan vésztől betegen vagy, ahogy inkább mondanám, élettelenül feküdt, és a barbár népek úgy lepték el a római földet, mint valami özönvíz.²⁰ De tartózkodni fogok az okok háborgatásától és az enyhített seb felsértésétől. Mert hiszen a csapások emlékezete önmagában is élénk, így

¹⁶ Az *adoratio* a késő római udvarban a császár lába előtti földre borulást is jelentette.

¹⁷ Vö. Plin. *Paneg.* 1, 24, 1; Tac. *Agr.* 3. Pacatus itt valószínűleg arra utal, hogy Magnus Maximus uralkodása alatt elvárás lehetett a császárnak dicsőítő művet írni. Ezzel kívánja barátját, Symmachust felmenteni, aki Magnus Maximus követője volt, és *panegyricust* írt számára; ez a mű nem maradt fenn. Theodosius később megbocsátott Symmachusnak (Socrates, *Hist. eccl.* 5, 14, 6). Nixon még azt is felveti, hogy talán Pacatus is írt *panegyricust* Maximushoz, és ezért hangsúlyozza, hogy *akkor* ez kötelező volt (Nixon: i. m. [2. jegyz.] 449).

¹⁸ A *panegyricusok* szokásos elemének a variációja. A dicsőítő beszédeket rendszerint a császári évforduló ünneplésekor adták elő (lásd pl. *Pan.* 4, 2, 2), Pacatus beszéde azonban nem ilyen évfordulóra készült, így az előző után (1–2. fejezet) Theodosius trónra kerülésével kezdi a beszédet.

¹⁹ A korabeli keresztény hívekre jellemző gyakorlat. A régi római vallás hívei a kultusz képmása felé fordultak (lásd: J. H. W. G. Liebeschuetz: *Continuity and Change in Roman Religion*; Nixon: i. m. [2. jegyz.] 450).

²⁰ 376-ban a nyugati gótok Valens császár engedélyével lépték át a Római Birodalom határát. A hadrianopolisi csata (379. 08. 09.) után megpróbálták bevenni Hadrianopolis városát, de nem jártak sikerrel (Amm. Marc. 31, 15). Azután a hunokkal és az alanokkal egyesülve Constantinopolis ellen vonultak, de egy szaracén csapat feltartóztatta őket a város előtt (Amm. Marc. 31, 16). Ezután kezdték meg a gótok negyvenéves vándorlásukat a Birodalom területén, amely során Illyricum és Italia után eljutottak Gallia területére is. A hadrianopolisi csatához lásd: Amm. Marc. 31, 10–19; T. S. Burns: *The Battle of Adrianople*. *Historia* 22 (1973) 336–345. A gót vándorláshoz lásd: Isid. *HG*; H. Wolfram: *Die Goten. Von den Anfängen bis zur Mitte des sechsten Jahrhunderts*. München 1990; P. Heather: *Goths and Romans 332–489*. Oxford 1994².

különösen félnék elhomályosítani ennek a mostani boldogságnak a ragyogását a keservek felemlegetésével. Így tehát azt teszem, amit gyakran láttam cselekedni a tudományokban kitűnő orvosoktól.²¹ Óvatos kézzel fogom megtapogatni a mély sebek hegeit, miután azok a bőrt meggyógyították. Akkor leszek elégedett, ha majd véleményről véleményre haladva, külön-külön mindenkitől megkérdeztem, hogy amikor mindenki számára nyilvánvaló volt, hogy a válságos közállapotok gyógyításához egy olyan férfiúra kell bízni az állam kormányzását, aki az egyik császár ifjúkorára vigyázni tud, a másiknak pedig az erőfeszítéseit segíteni, akár csak kívánhattunk-e egy ilyen *princeps*-et.²² Tegyük hát úgy, mintha az egész dolgot újrakezdenénk, és képzeljük el, hogy a földkerekség valamely népgyűlésén keressük, hogy ki lehetne az, akinek a vállára kellene vennie egy ilyen súlyos terhet, és magára vállalnia az ingadozó római állam vezetését. Vajon nem azt választanák meg mindenki szavazatával, *tribusonként* és *centuriánként*,²³ akinek szülőföldje áldott volt, akinek a háza előkelő, akinek a megjelenése isteni, aki kellően érett korú, és aki tapasztalt katonai és polgári ügyekben? (4) Tehát vegyük át az egészet az elejétől, a megfelelő rendben, így nyilvánvaló lesz, hogy azt nevezték ki császárrá, akit mindenki által és mindenki közül ki kellett választani.²⁴ Először is, a te szülőhazád Hispania, mely minden földnél termékenyebb föld: minden dolgok alkotója az ő felékesítéséről és gazdagításáról sokkal bőkezűbben gondoskodott, mint más népeknél.²⁵ Sem dél melegének, sem észak hidegének nincs kitéve, egyfajta közepső tengelyként mindkét éghajlat mérsékelt hőmérsékletét élvezi. Innen a Pireneusok csúcsai,²⁶ arról az óceán hullámai, erről a Tyrrhén-tenger partjai koszorúzzák, mintha a gondos természet igyekezete zárta volna el, mint egy másik világot. Vedd még hozzá a számtalan jeles, gyümölcsökben és nyájokban gazdag várost, a szántókat és a legelőket; vedd hozzá a folyók aranyat hozó gazdagságát, vedd hozzá a ragyogó drágakövekkel teli bányákat! Tudom, hogy a költők meséi, amelyek a fülek gyönyörködtetésére születtek, jó néhány népnek tulajdonítottak más csodákat is. Hogy ezekben külön-külön mennyi a való, azzal kapcsolatban nem firtatom az igazságot. Legyen úgy, ahogy írják: Gargarának legyen színtől búzatermése, Mevania legyen híres az állatsordáiról, Campania nevezetes a Gaurus-hegy miatt, Lydia nagyhírű a Pactolus folyóról; Hispaniának azonban *egymagában*

²¹ Vö. *Pan.* 5, 5, 3 és *Pan.* 6, 14, 3.

²² II. Valentinianus 375-ben, apja halálakor mindössze 4 éves volt (Amm. Marc. 30, 10, 4; *Epit.* 45, 10). Theodosius kinevezése társcsászárrá 379 januárjában azt jelentette, hogy Gratianus visszatérhetett a nyugati birodalomrészebe és foglalkozhatott az ottani betörésekkel (lásd: Zos. 4, 24, 4).

²³ Vö. *Pan.* 3, 16. Pacatus „köztársasági érzelmeihez” lásd: *Lippold:* i. m. (12. jegyz.) 228–250.

²⁴ Pacatus tudatosan elferdíti a tényeket a *Panegyricus* elején, amikor arról beszél, hogy a császár megválasztása a nép által történt. Ezzel az a célja, hogy Theodosius uralmát a nép által teljes mértékben elfogadottnak tüntesse fel. Lásd még: 3, 6. *Lippold:* i. m. (12. jegyz.) 230.

²⁵ Pacatus a hízeltételek sorát Hispania, Theodosius szülőhazájának dicséretével kezdi. Kiemeli, hogy két nagy császár, Traianus és Hadrianus is e földről származott. Hispania dicséretét lásd még: Mart. 1. 49. 2; Claudian. *Carm. Min.* 30, 50–69; Isid. *HG* 1. Theodosius a gallaeciai Cauca városából származott (Zos. 4, 24, 4; Hyd. *Chron.* 379).

²⁶ Gallia, Pacatus szülőhazája felől.

rendelkezésére áll minden, amit bárhol is dicsérnek.²⁷ Ő az, aki a legbátrabb katonákat, a legtapasztaltabb hadvezéreket, a legékesebben szóló szónokokat, a leghíresebb költőket adja,²⁸ ő a szülőanyja bírának és császároknak.²⁹ Ő küldte a birodalomnak Traianust, azután Hadrianust, s érted is neki tartozik köszönettel a birodalom. Átengedi az elsőséget Hispaniának Kréta földje, mely a gyermek Jupiter bölcsőjéről híres, Délos, ahol az isteni ikrek tanultak jární,³⁰ és Théba, mely az itt nevelkedett Herculesről nevezetes. A mendemondáknak nem tudunk hitelt adni; Hispania azonban olyan istent adott nekünk, akit láthatunk. (5) Ennek a jogos kiegészítésnek az volt az oka, hogy – mivel csak keveset beszéltem szülőfölded dicséretéről – legalább hosszabban elidőzhessek apád érényeinek dicséreténél.³¹ De mit tegyek? Ezek bősége is új nehézségek elé állít. Megismétlem: Mit tegyek? Kezdem azokkal az eseményekkel, amelyeknek a Rhenus³² vagy a Vahalis³³ voltak a tanúi? Máris szemben találom magam a szarmaták lemészárlásától véres Histerrel.³⁴ Emlékezetbe idézzem a gyalogsági csatáktól pusztított Britanniát?³⁵ Megjelennek szemeim előtt a tengeri csatákban elpusztított szászok. Vagy beszélek a saját mocsaraikba visszaüzdött scottusokról? Eszembe ötlenek az alemannok és mindkét Mauretania népei, akiket rákényszerítettek, hogy a távoli pusztaságaikba húzódjanak vissza. Így, mivel e nagy bőség akadályozza a választást, ráadásul jobb összegezni egy ilyen ember hőstetteit, mint csökkenteni azokat a felsorolásukkal, legyen elég, hogy azt mondjam, az istenek jóvoltából egyedül ő az, akiben egyszerre virágzott az összes erény, melyeket egyenként is dicsérnek másokban. Vajon, ha az ő korában élt volna

²⁷ Gargara – hegy az Ida-hegységben Mysiában (Verg. *G.* 1, 102–103; Columella 3, 8, 4; Plin. *NH* 5, 122); Mevania Umbriában található (Columella 3, 8, 3; Sil. 4, 543–546; 6, 647); a Gaurus-hegy (Monte Barbaro) boráról híres Campaniában (Plin. *NH* 3, 60; 14, 64; Sil. 12, 159–160; Juv. 9, 57); a Pactolus aranyban gazdag volt.

²⁸ Hispaniai származású szónokok az idősebb Seneca és Quintilianus, költők pedig Lucanus és Martialis.

²⁹ A bírák alatt valószínűleg híres jogászokra gondol.

³⁰ Apollo és Artemis.

³¹ Az idősebb Theodosius Valentinianus császár egyik legtehetségesebb hadvezére volt, aki harcolt a frankok, szászok, majd Britanniában a *pictus*, *scottus*, *attacottus* törzsek ellen. 370-ben a Rajnánál az alemannok, burgundok, a következő években pedig Afrikában a mókrok betöréseivel szemben vette fel a küzdelmet. Katonai pályájához lásd: Amm. Marc. 27, 8; 28, 3, 5; 29, 5. A sikeres hadvezér 375-ben felségsértési perbe keveredett, és néhány hónap múlva Karthágóban lefejezték. Az ifjabb Theodosius az események hatására visszavonult szülőhazájába, Hispaniába. Lásd: *H. Leppin*: Theodosius der Große. Auf dem Weg zum christlichen Imperium (= Gestalten der Antike.). Darmstadt 2003. 29–33. Az idősebb Theodosius hadjárataihoz lásd: *A. Demandt*: Die Feldzüge des Älteren Theodosius. *Hermes* 100 (1972) 81–113; *M. Colombo*: La carriera militare di Teodosio il Vecchio: Il soprannome trionfale Franciscus maximus di Valentiniano I e la tendenza storiografica di Ammiano Marcellino. *Historia* 66 (2017) 228–256. Halálához lásd: *A. Demandt*: Der Tod des älteren Theodosius. *Historia* 18, 5 (1969) 598–626; *N. Gasparini*: La morte di Teodosio padre. *CISA* 1 (1972) 180–197.

³² Rhenus – Rajna.

³³ Vahalis (Vacalis), a mai Waal folyó, a Rajna legnagyobb ága Hollandiában. A Vacalis germán eredetű szó, eredeti jelentése: görbe, kanyarulatos.

³⁴ Hister – Al-Duna.

³⁵ Britannia helyett Nixon a Batavia szövegváltozatot fogadja el.

még az a szokás, hogy a római vezérek olyan címeket kapnak, mint Macedonicus, Creticus, Numantinus, átvéve a leigázott népek nevéből, nem olvasnánk-e ma kevesebb cognoment az évkönyvekben, mint a te családod titulusai között? Mivel őt magát Saxonicusnak, Sarmaticusnak és Alemannicusnak neveznék, ez az egy család annyi győzelemmel büszkélkedne, amennyi ellensége az egész államnak van. (6) Mi szükség arra, hogy kíváncsiságunk a múltban kutakodjon? Császár, hadd ítéljük meg apádat a te tulajdonságaid alapján; nem is olyan nehéz az összehasonlítás. Két dolog van ugyanis, ami a hadvezéreket híressé teszi: a páratlan bátorság és a páratlan szerencse;³⁶ jól ismert, hogy milyen szerencsével volt megáldva, aki téged nemzett. Császárhoz méltó nemesség annak a fiaként *princeps*nek lenni, akinek már magának is császárnak kellett volna lennie, és aki méltó lehetett volna Róma nagy hatalmához nemcsak a bátorsága és a bölcsessége, hanem a testi szépsége és a méltóságteljes megjelenése miatt is!³⁷ Ahogy a te tisztelget parancsoló alkatod is felér szerencséjével!³⁸ Mily messzire tündöklőn dicsőíti a hatalmat; olyannyira, hogy bizonytalan, vajon inkább a bátorságod férkőzik a lelkünkbe, vagy külsőd a tekintetünkbe. Nem hiába vannak egyöntetűen azon a véleményen a bölcsesek, akik a természet finom mozgatórugóit kutatva nemes igyekezettel az ég titkait vizsgálták, hogy a legfenségebb dolgok nagyjából az égből származnak. Akár [úgy van, hogy] az az isteni lélek, amikor egy méltó testbe akar beköltözni, előtte alaposan megvizsgálja szálláshelyét, vagy amikor már belépett a testbe, lakóhelyét alakítja a saját képére, vagy esetleg egyik növeli a másikat, és amikor egyenlőkként egyesülnek, mindkettő nagyobbá lesz; ennek az égi rejtélynek a fürkészésétől tartózkodom.³⁹ Csak neked, Császár, legyen ez a titok felfedve az isten mellett, aki a te társad.⁴⁰ Azt fogom mondani, amit egy istenfélő ember még megérthet és kimondhat: ilyennek kell lennie annak, akit imádnak a népek, akihez a személyes és nyilvános imákat intézik az egész világon, akitől a hajózni készülő nyugodt tengert kér, az utazásra készülő biztonságos hazatérést, a csatába készülő szerencsés előjelet.⁴¹ (7) Tudom, hogy már régóta méltatlannak tartod az efféle dicsőítést, de jól látom, hogy a te dicséretednek már egy részében is világosan kitűnnek azok, amelyek mások esetében általában a dicsőítés egyedüli okai. Az erényed érdemelte ki a hatalmat, de az erényhez a külső adta a támogatást; az előbbi eredményezte, hogy *princeps*sé kellett válnod, az utóbbi pedig, hogy illő volt azzá lenned. De

³⁶ Vö. Cic. *Man.* 28. Seager kiemeli, hogy Pacatus túlságosan hangsúlyozza művében a *felicitas* szerepét (*R. Seager: Some Imperial Virtues in the Latin Prose Panegyrics. Papers of the Liverpool Latin Seminar* 4 [1983] 158).

³⁷ Talán kísérletet is tett rá Theodosius hadvezér, vagy legalábbis ez a vád érte.

³⁸ Theodosius külsejéről lásd még: Them. *Or.* 14, 180D; 15, 188C; *Epit.* 48, 8.

³⁹ Lásd még: *Pan.* 6, 17, 3.

⁴⁰ Lásd még: *Pan.* 12, 2, 4–5. *Deus consors* megjelenik még: *ILS* 583. Nixon a *consors* használatát hasonlónak tartja a késő római korban gyakran használt *comes* kifejezéshez (*Nixon: i. m.* [2. jegyz.] 455, 25. jegyzet).

⁴¹ Közvetlenül a császárhoz imádkozni inkább a hagyományos uralkodókultuszra jellemző, egy keresztény császár esetében meglepő számunkra. A kutatók körében nagy vitát kavarázó mondat (lásd: *Nixon: i. m.* [2. jegyz.] 456, 26. jegyzet).

gondolhatjuk-e, hogy bármit is mellőztek a császárrá nyilvánításodban, amikor azt látjuk, hogy még éveid számát is tekintetbe vették?⁴² Ebben az ügyben pedig olyan gondossággal jártak el elődeink, hogy nemcsak a legtekintélyesebb tisztségek elnyerésénél, de még a praetori és az aedilisi hivatal megszerzésénél is figyelembe kellett venni a jelöltek korát; és a pályázók közül senki sem bővelkedhetett annyira hírnévben, dicsőségben vagy pénzben, hogy a választási törvényben előírt kornak a méltóságok idő előtti megszerzésével elébe vágjon.⁴³ Ebben bizony nincs igazságtalanság: ugyanis még azok is, akik az erény birtokába fognak jutni, az ifjúkor csúszós talaján még bizonytalan lábbal állnak, hogy el ne essenek. Vajon akár csak a római nép legkiválóbb férfiúi is – olyan emberekről beszélek, mint Sulla, Catulus, Scipio – nem uralkodott-e el legalább egy rövid ideig a fényűzés?⁴⁴ Még ha a jobbra fordult szelek vissza is vitték őket a kikötőbe, hosszú ideig mégis a bűnök viharában sodródtak, és hanykolódó hajótöröttek gyanánt csak nagy nehezen mentette ki őket a kor azokból a tévedésekből, amelyekbe elmerültek. Tehát minden jól elrendeződött, és a többi erényhez, melyek nagy bőségben halmozódtak fel benned, az évek is hozzá adták a maguk szavazatát, mert csak ők [az évek] tesznek szert – ha az emberben tökéletességre jutnak – mindkét kor előnyeire: az ifjak bátorságára és az idősebbek érettségére.⁴⁵ Talán korábban kellett volna hatalomra kerülnöd, hogy hosszabban uralkodhass; de láthatóvá fog válni, – anélkül, hogy precedenst teremtené – hogy te semmit sem fogsz elveszíteni: hosszabb élettel kell ellensúlyozni azt, amit elvesztettél a múltból. Kevésbé számít, hogy mikor kezdődött el valami, ha soha nem fog véget érni. (8) Eddig, Imperator, a sors adományait dicsértem benned; most térjünk rá azokra a dolgokra, amelyeket magadnak köszönhetsz. Mivel a régi katonai hírnevedet, amit oly sok megpróbáltatás és fáradozás árán szereztél, nem lehet Fortunának tulajdonítani. Akire éppen haragudni is lehetne ezen okból, mivel sohasem bánt jóindulatúan azzal a férfival, akit kormányzásra és trónra szánt; de éppen ahogy a szigorú apák keményebben bánnak azokkal a fiaikkal, akiket jobban szeretnek, úgy ő [Fortuna] számtalan hadjáratral és az állam legkritikusabb időszakaival képzett ki téged, mialatt felkészített az uralkodásra. Mielőtt rátérnék azokra a dolgokra, amelyeket felnőttként vittél véghez, hadd érintsem röviden az isteni atyáddal együtt átélt tábori időket, a sátorban elviselt teleket, a háborúban átizzadt nyarakat, a harcban vagy őrt állva eltöltött napokat és éjszakákat, a szárazföldön és tengeren vívott igen súlyos harcokat.⁴⁶

⁴² Theodosius 32 éves volt a trónra lépésekor (379. január 19.) lásd: *Epit.* 47, 3. *Epit.* 48, 19. szerint halála az ötvenes éveiben érte (395. január 17.) Socrates *Hist. Eccl.* 5, 26, 6; 6, 1. Ez összhangban áll Ammianus Marcellinus megjegyzésével, mely szerint Theodosius fiatalember volt még, amikor 374-ben *dux Moesiae* címet kapott (27 éves). Theodosius 347. január 11-én született.

⁴³ A Kr. e. 180-as *Lex Villia Annalis* szabályozta a jelöltek korát (lásd: Liv. 40, 44, 1). Többen azonban kikerülték a törvény rendelkezéseit (pl. Scipio Aemilianus).

⁴⁴ Valerius Maximus művében (6, 9) jelennek meg ezek a példák.

⁴⁵ Lásd még: *Pan.* 7, 13, 5.

⁴⁶ Zosimus megerősíti, hogy Theodosius az apjával (és Maximusszal együtt) részt vett egy hadjáratban Britanniában (4, 35, 3). A szarmaták elleni hadjáratban ugyancsak apjával vett részt az ifjú Theodosius (5, 2). Theodosius hatalomra kerülése előtti katonai tapasztalatáról ír még: Zosimus 4, 24, 4; Socrates *Hist. Eccl.* 5, 2, 2; Sozom. *Hist. Eccl.* 7, 2, 2. Ammianus Marcellinus (29, 6, 15) ír Theodosius *dux Moesiae* rangban aratott 374-es győzelméről a szarmaták ellen. Pacatus nem említi, de Zosimus (4, 16; Eunapius alapján) megerősíti ezt a sikert.

Africanus nem viselte el olyan türelmesen az első katonaéveit apja, Paulus alatt, gyermekként Hannibal sem vett részt a hispaniai hadjáratban hasonló tehetséggel, a – még nem Nagy – Sándor sem töltötte meg Philippus táborát eljövendő vitézségének biztosabb reményével.⁴⁷ Ezeket a hadvezéreket az igazság felnagyítója, a régi kor számtalan dicsérettel halmozta el; mégis hízelegve semmi mást nem ért el, mint hogy közismertté tette, hogy ők olyan életkorban követték a királyok vagy hadvezérek táborát, amikor te már sok dolgot véghez vittél olyan derekasan, hogy nemcsak Sándor vagy Africanus vagy Hannibal szerették volna tanulóként látni, hanem a szüleik is tanítóként véghez vinni.⁴⁸ (9) Mennyire rejtettek mindig Fortuna tervei! Ki ne gondolta volna akkor, kérdezlek, hogy a visszavonulásod a katonai szolgálatból a magánéletbe káros a közügyekre nézve?⁴⁹ Fortuna egy jövőbeli császárt formálva kétségtelenül azért akarta, hogy magánember legyél egy időre, hogy – mivel bővében voltál a hadi tudományoknak – a visszavonulásod ideje alatt a civil életet megtapasztalva légy visszahelyezve a katonai pozíciódba. Mert én többre becsülöm ezt a visszavonulásodat mások tevékenységeinél. Téged ugyanis nem tartottak fel a kies tengerpartok, az évszakok váltakozásának megfelelően elrendezett tartózkodási helyek sem; akár vidéken vagy városokban töltötted az idődet, te ugyanúgy jólétedet és a jó hírnevedet gyarapítottad. És valóban, a városokban minden korú és rangú embereket nyertél meg különféle jótéteményekkel, segítetted a barátaid érdekeit, a távollevők ügyeit állandó figyelemmel, tanácsoddal, vagyonoddal. És azután, ha neked úgy tetszett, hogy a városi életet vidékire cseréld, milyen derék földműves letté elfelejtve a városi életet! Azt is hallom, Császár, és elhiszem, hogy gyakran magadra vállaltál valamennyi feladatot, és hogy ne add át magad a tunyaság tehetetlenségének, az ilyenfajta fáradozással mindig ledörzsölted a lesben álló tétlenség rozsdáját. Így a földműves Curiusok, így a régi Coruncanusok, így a tiszteletreméltó nevű Fabriciusok, amikor a fegyverszünet felfüggesztette a háborút, ekevasak között éltek; és hogy a békében ne lanyhuljon vitézségük, letéve babérkoszorúikat a capitoliumi Jupiter ölébe e győzedelmes férfiak földműves életet éltek.⁵⁰ Ezért van az, hogy hallottuk, a szántóvetőnek fascest adtak, és hivatali székeikkel együtt pálmaággal hímezett ruhákat küldtek a vidéki tájon át, hogy a földművesek consulok lettek, a pásztorok bíborszegélyű tógát öltöttek, és a dictatorokat a csordáik közepén nevezték ki.⁵¹ De őket valójában a családi vagyon

⁴⁷ Scipio Aemilianus (a későbbi Africanus) 16 évesen vett részt a pydnei csatában (Kr. e. 168; Liv. 44, 44, 1–3); Hannibal 9 éves korában kísérte apját Hispaniába (Liv. 21, 1, 14); Nagy Sándor ugyancsak 16 éves volt, amikor hadjáratba indult apjával, és 18 éves a chairóneiai csata idején (Kr. e. 338; Plut. *Alex.* 9).

⁴⁸ Pacatus dicséri a fejezetben, hogy a császár gyermekkorában milyen nagyszerű katonai neveletésben részesült, a fiatal Africanushoz és másokhoz hasonlóan. Theodosius valóban már fiatalkorában az apja seeregében harcolt, császárként azonban nem követte ezt a hagyományt: fiait nem vitte magával a hadjáratokba, ellenben már gyermekkorukban a legmagasabb tisztségeket juttatta nekik. Pacatus itt talán burkolt kritikát is megfogalmaz az uralkodóval szemben. Vö. *Lippold*: i. m. (12. jegyz.) 235.

⁴⁹ Theodosius apja kivégzése után visszavonult hispaniai birtokaira. Ambrosius szerint apja ellenségei miatt az ő élete is veszélyben forgott (*Ob. Theod.* 53). Lásd még: Theodoret. 5, 5, 1. Theodosius 376–378 közötti hispaniai tartózkodásához Pacatus az egyetlen forrásunk.

⁵⁰ Curiusok és Fabriciusok – közkedvelt, népszerű példák a római történelemből, a Coruncanusok neve és története azonban kevésbé ismert.

⁵¹ Pálmaággal hímezett *tunicát* a *triumphatorok* viseltek (lásd pl.: Liv. 10, 7, 9; Suet. *Claud.* 17, 3); a *trabeát*, a bíborszegélyű tógát a késő római korban a *consulok* viselték (lásd pl. Amm. Marc. 23, 1, 1).

szerény volta készítette munkára, így maguknak kellett felszántani vagy kapálni a város-környéki kerteket, a meredek Ianiculumot és a pomerium által bezárt földeket, és nem jogtalanul szállt vissza a gazdákra a munka, mivel nem volt kinek parancsolni. A szegénység azonban csökkenti a túrés dicséretének értékét, méltóbb példa a kényszer nélküli, kemény munka. (10) Az isteni lények bizonyosan folytonos mozgásnak örvendenek, és az örökkévalóság állandó tevékenységgel serkenti magát, és bármit hívjunk is mi halandók tevékenységnek, az a te természeted.⁵² Ahogyan fáradhatatlan körforgás forgatja az eget, ahogyan a tengereket felkavarják a hullámok, ahogyan a nap nem tud mozdulatlan maradni, úgy te, Császár, a szüntelen és körforgásszerűen visszatérő gondok miatt mindig elfoglalt maradtál.⁵³ Alig léptél a hispán házadba, már a szarmata sátrak borultak föled; alig akasztottad szögre kiszolgált fegyvereidet, már ismét felfegyverkezve üzted az ellenséget; alig láttad meg az Ebródat, már a Dunánál táboroztál.⁵⁴ Amikor magasabb hivatalba lépve már lehetőség volt, hogy csak parancsolj, és meg tudtad osztani az idődet a tétlenség és a tevékenykedés között, és élvezhetted elnyert és felhalmozott dicsőségedet, még akkor sem vontad ki magad a fáradozásokból, hogy elsőként vagy az elsők között teljesítsd minden tábori kötelességed: az arcvonalon állni, őrködni a sorshúzásnak megfelelően, sáncot ásni, előre kiválasztani a csatahelyet, járőrözni, kimérni a táborot, elsőként csatába indulni és utolsóként jönni el onnan, vezérnek lenni a tanácsban, katonának a példamutatásban; így már akkor meg lehetett érteni, hogy amíg mások a császárukért küzdöttek, te magadért. De mind közül a legfigyelemreméltóbb dolog az volt, hogy bár mindent megtettél, hogy uralkodóvá légy, de semmit sem azért tettél, hogy uralkodj. (11) Bizonyítékul az a nap szolgál, amely a közjő kezdete volt: amikor az államügyek vállalására szólítottak téged, de elhárítottad magadtól a felkínált hatalmat. Ezt nem a látszat kedvéért tetted, csak hogy úgy tűnjön, mintha kényszernek engednél, hanem állhatatosan és sokáig ellenkeztél, mint aki tényleg el akarja érni a célját.⁵⁵ Persze okod sem volt ilyen színlelésre. Hiszen a császár nem egyedül és nem bizalmas körben kért fel, mintegy puhatolózva, hanem nyilvánosan egy gyűlésen, úgy, hogy másként már ne cselekedhessen, tehát ha nem őszintén akarod elutasítani a hatalmat, nyugodtan magadnak követelhetted volna.⁵⁶ Ezen a helyen kérdőre kell vonnom téged az állam szavaival, amely reményei közepette a legnagyobb félelemben hanyatlott a tétó-

⁵² Lásd még: *De cereo paschali* 1–4; Auson. *Epist.* 18, 5. 18; *Turcan-Verkerk*: i. m. (9. jegyz.) 72. 181. jegyzet.

⁵³ Vö. *Pan.* 11, 3, 2; 12, 22, 1–2.

⁵⁴ Az események sorrendje megfelel a valóságnak, de Pacatus kissé felgyorsítja az események sorát. Theodosius 376 elején vonult vissza Hispaniába, 378 őszén, a hadrianopolisi vereség után hívta vissza Gratianus, és emelte katonai parancsnokká. Lásd még: Zonar. 13, 17; Theodoret. 5, 5–6. Zosimos 4, 24, 4, *Epit.* 47, 3. A szarmaták elleni háborúról lásd még: Themistius *Or.* 14, 182C (379) és 15, 198A.

⁵⁵ A *recusatio imperii* toposz, de Pacatus hangsúlyosan szembeállítja Theodosius hatalomhoz való viszonyát és viselkedését Maximuséval.

⁵⁶ Azaz, ha nem nyilvánosan történik a hatalom felajánlása, akkor veszélyes lehet az elfogadó válasz, mert elképzelhető, hogy a császár csak provokálni akarja az illetőt. Theodosiust Sirmiumban választották meg császárrá (*Epit.* 48, 1; Oros. 7, 34, 2; *Cons. Const.* a.379; *Chron. min.* 1, 243). A császárrá választás körülményeiről más forrás nem ad részleteket, de a 31, 2. alapján egy katonai gyűlésen történt.

vázásod miatt, és bizonyára efféle, de csak általad hallott beszéddel fordult hozzád: „Vajon a sors kevéssé várakoztatott engem mindeddig, Theodosius, hogy te még ennek te-tejébe tovább nyújtod a végzet halogatását? Vagy talán nem tudod, hogy vagyonod pillanatról pillanatra csökken? Nem tudod, hogy én a te és a tied hátrányára fogyatkozom? Amit a gótok elvesznek, amit a hunok elrabolnak, vagy amit az alánok ragadnak magukhoz, azt Arcadius fogja majd hiányolni. Balsorstól sújtva elvesztettem a pannon provinciákat, gyászolom Illyricum pusztulását, látom a galliai tartományok bukását.⁵⁷ Az idősebbik princeps nem bizonyult elegendőnek a rengeteg háborúhoz, a másik viszont, ha valamikor majd igen derék férfi is válik belőle, még gyermek.⁵⁸ És te még tétovázol felvállalni azt, ami összeroskadt, és még ha nem is késlekedsz tovább, hosszú időbe fog telni a helyreállítás? Így hálálod meg nekem, hogy még boldogságomban is rád vágytam? Hogy amikor a békés Nerva uralkodott felettem, vagy Titus, az egész emberiség szeretetének tárgya, vagy a jámborságáról emlékezetes Antoninus, amikor Augustus erkölcsökkel ékesített fel, amikor Hadrianus törvényekkel látott el, és amikor Traianus kiterjesztette határait, még akkor is kevéssé éreztem magam boldognak, mivel nem voltam a tiéd?⁵⁹ Mit tennél meg értem, ha a magad ura lehetnél? Íme, az uram könyörög neked, íme, aki még mindig a te urad is, könyörög neked, s noha kényszeríthetne téged, inkább a beleegyezésedet akarja megkapni. A hatalmat, amit a császár ajánlott fel neked, már éppúgy nem szabad elutasítanod, ahogy nem volt szabad még a felkérés előtt sóvárognod utána.”⁶⁰ (12) Az egyetlen vagy hát, az egyetlen, ahogy mondom, Augustus, mindazok köréből, kik egykoron uralkodtak, aki úgy lettél princeps, hogy kiérdemelted azt. Egyeseket a legiók megvásárolt szavazatai tettek az állam élére, másokat egy megüresedő palota, megint másokat az uralkodói házhoz fűződő rokonság; téged viszont nem a vesztegetés, nem a kedvező körülmény és nem a családi kapcsolat tett császárrá. Te ugyanis idegen voltál a császári családban, akit csak a harmadiknak ismertek el az öröklési sorban, és arra is akaratod ellenére kényszerültél: ahogy mondom, az akaratod ellenére. Halljátok meg ezt ti, az állam áruló gyilkosai, kik az uraitok lemészárlását semmibe véve kaparintottátok meg a jogart, s nem kisebb veszedelmet, mint bűnt támaszt-

⁵⁷ *Prosopopoeia*, egy képzelt vagy távollévő beszélőnek a bevezetése. A panegyristák kedvelt retorikai eszköze volt, lásd még: *Pan.* 7, 11, 1–4. A hadrianopolisi csata következményeihez lásd még: *Amm. Marc.* 31, 15–16; *Zosimus* 4, 20–24; *A. Mócsy*: *Pannonia and Upper Moesia*. London 1974. 339. *Nagy T.*: *Pannonia utolsó évszázada egy új monográfia megvilágításában*. *AntTan* 18 (1971) 69–93. Arcadius 377-ben született (*PLRE I*; *Socrates Hist. eccl.* 6, 23, 7). A galliai tartományokba az alemannok nyomultak be (*Amm. Marc.* 31, 10; *Zosimus* 4, 24, 4.).

⁵⁸ II. Valentinianus 7 éves volt 379 januárjában.

⁵⁹ A „jó” császárok közé hagyományosan Augustust, Titust és a II. századi uralkodókat (Marcus Aureliusig) sorolják a szerzők (lásd például *Amm. Marc.* 16, 1, 4.), Galletier a *moribus* olvasatot fogadja el a *moenibus* helyett, mivel Augustusról nem ismert, hogy új falakat épített volna Rómában. Nixon véleménye szerint azonban Pacatus gondolhatta úgy, hogy Augustus falakat épített Róma köré. Hadrianus megbízta Salvius Iulianust a *ius honorarium*, a *praetori edictum*ok törvénybe foglalására, amelyet ezután csak a *princeps* változtathatott meg. A Traianus-kori új tartományok: Dacia, Arabia Petraea, Armenia, Mesopotamia, Assyria; a távolabbi keleti provinciák azonban csak rövid ideig tartoztak a Római Birodalomhoz.

⁶⁰ Itt ér véget a megszemélyesített állam beszéde Theodosiusához.

va, életek kioltásával biztosítva a hatalmat, vér árán vásároltatók meg az uralkodói címet: most visszautasítják a princepsi méltóságot, és a jelölt egyetlen vágya, hogy ne tegyék császárrá. Vajon elhiszi-e ezt a kései utókor, és tanúsít-e majd az irányunkban annyi kegyelettel bízalmat, hogy feltételezzem a mi századunkról egy ilyen tettet, aminek a megelőző és az utána következő hosszú-hosszú időben sem vetélytársa, sem példája nem akadt? De aki megismeri életutadat és az elveidet, az vonakodás nélkül hitelt ad ennek, és nem fog kételkedni abban, hogy aki így akart uralkodni, az megtagadta a hatalmat. Ugyanis azok vágnak mohón az uralkodásra, akik a törvényektől mentes életben lelik örömeiket, akikben az ártatlanok megölésére áhítozó kegyetlenség, a mások tulajdonának elrablását célzó kapzsiság és a becsület bemocskolására törekvő kéjvágy jogot és büntetlenséget kíván.⁶¹ Neked mit számított, hogy császárrá neveztek ki, mikor császárként is magánember maradtál? Hacsak az erkölcsösség iránti tiszteleted manapság le nem csökkent, vagy az emberi vér kiontásától való félelmed nem kisebbedett, vagy ha nem lett nagyobb a mások vagyona iránti étvágyad.⁶² De ugyanaz vagy, aki voltál, és csak annyit engedsz meg magadnak, amennyit a törvények is megengednek. A legfőbb hatalomban a jótettek gyakorlására való sokféle lehetőséget és nem a bűnözésre való szabadságot látod. A principatus azt az egyet adta neked, hogy most már mindannyiunk számára világossá válhatott: mindeddig a saját törvényeid szerint éltél az összes császár uralma alatt. Hiszen aki semmit se tesz szabadon, amikor pedig meglehetné, az igazán soha nem is akart úgy cselekedni. (13) Amint a birodalom élére álltál, nem elégedtél meg a bűnök elkerülésével, hanem gondot fordítottál mások bűneinek a kijavítására is, mégpedig oly megfontoltan, hogy úgy tűnt, inkább bátorítod, mint kényszerítéd őket a tisztességre; és mert – akár a kelet hosszú ideje tartó befolyása, akár a sok korábbi császár szabadossága miatt – egyeseket annyira megfertőzött a fényűzés,⁶³ hogy a feslettség meggyökeresedett szokása láthatólag nehezen tűrte az orvosszert; ezért, hogy senki se érezze úgy, mintha jogtalanság érné, saját magadnál akartad elkezdni a szigorúságot, és a császári palota költségeinek lecsökkentésével, amely során nemcsak a túlzott kiadásokat vetetted vissza, hanem éppen csak a szükségleteidnek megfelelő mértéket tartottad meg, az embereket úgy tetted jobbá, hogy ők akarták ezt, ami pedig természeténél fogva a legnehezebb feladat. Vajon ki vehetné rossz néven, hogy a princeps mértékéhez kell igazodnia? Vagy ki bánkódna azon, hogy megfosztották a magánéletben élvezett fényűzéstől, ha látja a mindenség hatalmas császárárt, földek és emberek

⁶¹ Az *usurpatorok* elleni kirohanás előrevetíti a beszéd második felének fő témáját.

⁶² Theodosius erkölcsösség iránti tiszteletét egyesek keresztény voltának tulajdonítják, de Nixon szerint például a törvénykezését vizsgálva nem tapasztalható nagyobb érzékenység a témában elődeinél (lásd: *Epit.* 48, 10). Theodosius emberi vértől irtózásának dicsérete ironikus, tekintve a hirtelen dühkitöréseinek szerencsétlen következményeit (lásd bővebben *Nixon*: i. m. [2. jegyz.] 463). Theodosius indulatos természetéhez lásd még: Claudian. *Laus Serenae* 132–138. A dühkitörés után azonban Theodosius gyorsan meglágyult, lásd: *Epit.* 48, 13; Ambros. *Ep.* 51, 16.

⁶³ A fényűzéshez lásd: I. *Sauerwein*: Die leges sumptuariae als römische Massnahme gegen den Sit-tenverfall. Hamburg 1970; Székely M.: Kereskedelem Róma és India között. Szeged 2008. 117–121 további bibliográfiával.

urát takarékosan, kevéssel megelégedve élni, s szerény, katonához illő étellel üdíteni fel a hosszú böjtöket? Hát még ha azt látja, hogy az egész udvar szigorúbb a spártai gymnasiumoknál, hogy bővelkedik a szorgalom, a türelem és a becsületesség példáiban? Hogy senkit se találhatunk ott, aki az uralkodó asztalánál távoli partokról származó halat, idegen égből való madarat vagy nem most hajtó virágot merne követelni magának? (14) Az olyan élvhajász és elpuhult emberek ugyanis, amilyeneket gyakran termett az állam, boldogtalannak tartották magukat, ha nem fényűzésben telt az évük, ha télen nem úsztak rózsák az ivóedényeikben, ha nyáron nem olvasztott jeget gyönggyel kirakott, öblös kelyhükben a falernumi bor. Mohóságuknak szűk volt a világunk. Ugyanis az eléjük föltálalt lakomákat nem íz, hanem költség alapján ítélték meg, és csupán azokban az ételekben lelték örömeiket, amelyeket a kelet igen távoli vidéke⁶⁴ vagy a Római Birodalmon kívül fekvő Colchis vagy hajóroncsokról elhíresült tengerek küldtek, amelyeket az ellenséges természet akarataival dacolva szerzett meg az emberek vakmerősége. Nem is említem, hogy gyakran a provinciákban szégyenteljes sorozással összeírt madarászok és vadászok hadijelvényei alatt vonuló cohorsok katonáskodtak a lakomák számára. Hát nem hallottuk, hogy egy korábbi császárnak gyakran nem csupán az ebédjei, hanem az egyes fogásai is sok ezer sestertiusba kerültek, s egész lovagi vagyonok értékét emésztették fel?⁶⁵ A te lakomáid, Imperator, szerényebbek a megszokottaknál is, és mindig az adott helynek és az adott időszaknak megfelelő gyümölcsökből vannak elkészítve. Ennek következtében szinte egyszerre alakult ki mindenkiben a fényűzés miatti szégyenkezés és a takarékoság szeretete, s míg a törvények fenyegetése szunnyadt, a magánéletben mindenkit áthatott a bűnbánat. Ez a világ rendje, ez a világ rendje: az embereket felingerli az erővel kikényszerített javulás, példaadás révén viszont megnyerő módon lehet parancsolni.

⁶⁴ India különleges fűszereiért, a kenőcsökért, a parfümökért, a drágakövekért, Taprobané igazgyöngyért, a kínai selyemért hatalmas mennyiségű arany áramlott ki Rómából. A principatus korában az indiai termékekért évi 50 millió *sestertius* fizetett a birodalom (Plin. 6, 26, 101), az Indiával, Arábiával és Kínával folytatott kereskedelem pedig évente 100 millió *sestertius*-ba került (Plin. 12, 84; lásd: Székely: i. m. [63. jegyz.] 50–77).

⁶⁵ Pacatus valószínűleg Vitelliusra utal (lásd még: Suet. *Vit.* 13; 16.; Plin. *NH* 35, 163; Tac. *Hist.* 1, 62; 2, 62; 2, 95; Dio 65, 2–3; Sid. Apoll. *Carm.* 5, 324–325), de Caligula (Sen. *Cons. ad Helv.* 10, 4) és Heliogabalus (*HA Hel.* 19) idejéből is feljegyezték hasonló magas költségű lakomákat.